

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ВІЙСЬКОВЕ ЖИТТЯ

Віктор Адамський

кандидат історичних наук, доцент
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ НАВЕСНІ 1917 РОКУ

У повідомленні аналізуються суспільно-політичні трансформації, що відбувалися в Кам'янці-Подільському після Лютневої революції 1917 р. Особлива увага приділена організаційним засіданням громадських організацій, які намагалися виробити власне ставлення до революційних подій, зафіксоване в різноманітних рішеннях та вітальних телеграмах на адресу нових державних діячів та інституцій. Окремо розглядається ситуація, що склалася навколо функціонування Кам'янець-Подільської міської думи, ухвалення гласними принципових та актуальних питань, які мали важливе значення для забезпечення життєдіяльності громадян. У контексті трансформаційних процесів на Поділлі розглянуто участь військових підрозділів, що дислокувалися в Кам'янці-Подільському, включно з реакцією на події головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту генерала О. Брусилова, а також об'єднавчий рух міських громадських організацій та національних угруповань на шляху створення Кам'янець-Подільської ради та виконавчого комітету громадських організацій.

Ключові слова: революційні події, Кам'янець-Подільський, громадські організації, національні угруповання, гласні, міський голова, вітальні телеграми, трансформаційні процеси.

Новітній історіографічний період є достатньо насиченим у плані прискіпливої уваги вітчизняних науковців до розгляду різнопланових проблем, що віддзеркалюють соціально-економічні, суспільно-політичні та культур-

но-освітні процеси знакової доби національного відродження 1917-1921 рр. Зрозуміло також, що кількісні та якісні параметри нових розробок змістовно збагачують наші знання про різні царини державотворчої практики, й водночас є основою для формування адекватних тогочасним реаліям оціночних суджень [1; 2; 3; 4; 5]. Та попри це визнання, мусимо констатувати, що регіональний вимір осмислення революційних подій початку XX ст. ще далекий від свого завершення. Щобільше, мікроісторичний аналіз важливих сюжетних ліній Української революції 1917-1921 рр. у територіальному контексті лише набуває свого належного обґрунтування та студіювання.

У пропонованому повідомленні ставиться за мету проаналізувати суспільно-політичні трансформації, що сталися в губернському центрі Поділля після Лютневих подій 1917 р. у Петрограді. При цьому хронологічно ми свідомо обмежуємося коротким історичним періодом, власне березнем 1917 р. З одного боку, це пояснюється значною інтенсивністю процесів, що відбувалися в цей час у Кам'янці-Подільському, а з іншого – все ж таки відчутним браком фактографічної канви, якою оперує сьогодні гуманітарне знання.

Вперше в регіоні на офіційному рівні про зречення царя Миколи II оголосили увечері 3 березня 1917 р. під час засідання чергового VI зібрання Подільського губернського земства, що відбувалося у Вінниці. Відразу ж по цьому гласні ухвалили звернення до жителів краю і окремо до голови Державної думи М. В. Родзянко. Зокрема, у першому документі констатувалося про неспроможність колишніх міністрів управляти країною і відповідно надати належну допомогу Діючій армії. Тому на їхнє місце Комітетом Державної думи призначено нових урядовців. Цей крок гласні оцінили початком величного часу в історії Російської держави.

Наразі губернські збори застерегли подолян від можливих безпорядків, наголосивши, що останні матимуть вкрай негативний вплив на проблему забезпечення «героїчної армії». Власне гучним заклик до організаційної праці з метою допомогти військам закінчувався текст звернення: «Подоляни, ми знаходимося у найближчому тилу ворога і на нас, у першу чергу, дивляться наші дорогі брати-воїни, від нас чекають поставок хліба та фуражу. Продавайте для армії усе їй необхідне, і продане швидко доставляйте. Не вірте різним чуткам і пліткам: їх навмисне будуть розповсюджувати вороги Батьківщини, щоб мучити народ. Отже, усі будемо працювати спокійно, наполегливо і за допомоги Божої здолаємо ворога» [6].

У телеграмі на ім'я М. В. Родзянка Подільське земське зібрання вітало створення нового порядку управління країною. Зі свого боку, гласні запевняли голову Державної думи, що докладуть усі старання та застосують увесь свій вплив на населення задля полегшення становища нової влади в питанні замирення Батьківщини та доведення війни до переможного завершення [6].

Наступного дня періодичний орган регіональної влади газета «Подольские губернские ведомости» оприлюднила два офіційні документи – «Височайший маніфест» Миколи II, яким він зрікався влади на користь свого брата Михайла Олександровича [7] та «Маніфест» останнього про неможливість зайняття престолу без чітко висловленої волі всього народу [8].

У цьому ж номері газети також було вміщено два документи за підписом Головного начальника Одеського військового округу, до складу якого входила територія Балтського повіту Подільської губернії. Генерал М. І. Ебелов довів до відома місцевих органів виконавчої влади розпорядження Штабу Верховного головнокомандувача про цілковите виконання рішень нового уряду [9].

5 березня 1917 р. з великою відозвою до населення району Південно-Західного фронту звернувся генерал О. О. Брусилов. Безапеляційно визнавши владу Тимчасового уряду, він ствердив, що основне завдання останнього полягає в скликанні Установчих зборів, вибори до яких мають відбутися шляхом загального, рівного, прямого і таємного голосування. У свою чергу, державний обов'язок народних обранців полягатиме у встановленні форми правління та формуванні інститутів влади.

Під час виборів усі матимуть право висловити своє бачення з цих принципів питань, і в демократичний спосіб реалізувати волю народу. Але сьогодні, продовжував О. Брусилов, коли Росія майже три роки веде криваву боротьбу з ворогом, не час для суперечок між окремими політичними партіями, станами чи народностями, позаяк саме на це розраховує ворог, а його перемога знаменує «роздроблення великої Росії та її погибель».

Відтак зусилля усіх громадян мають бути спрямовані на досягнення однієї заповітної мрії – допомогти нашим арміям завершити переможно безприкладну війну. Ворог поніс значні втрати, але все ще тримається. Необхідно витіснити його за межі Батьківщини, цілковито розгромити і тим самим уможливити нашій «Великій Росії» досягнути своїх заповітних історичних завдань і при нових умовах її Державного життя швидко відновити свої сили і вибудувати світле і щасливе майбутнє».

На завершення О. Брусилов закликав населення району Південно-Західного фронту припинити будь-які суперечки. «Закликаю усіх до єднання, до збереження необхідного для успіху порядку та спокою, до беззаперечної підпорядкованості новому Уряду та усій військовій і громадянській владі, яка виконує його розпорядження, – стверджував він; – усі ми служимо одній загальній справі – захисту Батьківщини для щастя та успіху. Будь-які безпорядки, чвари та непослух недопустимі в жодному разі; вони ведуть лише до ослаблення бойової могутності армій та загрожують безпеці Батьківщини. Я глибоко сподіваюсь, що усі ми без жодних винятків виконаємо свій обов'язок перед Богом і Батьківщиною» [10].

6 березня 1917 р. Подільський губернатор О. П. Мякінін отримав телеграму від міністра внутрішніх справ князя Г. Львова, в якій повідомлялося, що уряд визнав необхідним тимчасово відсторонити вищих краєвих урядників від виконання обов'язків та поклав управлінські функції на голів губернських земських управ, яким і належало передати справи [11]. При цьому процедури оформлення нового стану прописано не було. З часу отримання циркуляру голови губернських управ автоматично ставали комісарами Тимчасового уряду, навіть якщо на цей час вони знаходилися у відпустці, тривалому відрядженні чи були відсутніми з будь-яких інших причин [12, с. 57]. Саме так трапилося в Кам'янці-Подільському. З огляду на те, що в місті не було ані голови Подільської губернської земської управи П. М. Александрова, ані його заступника І. О. Четверикова, то О. П. Мякінін передав справи члену управи С. Л. Градовському, котрий приступив до виконання обов'язків [11].

7 березня 1917 р. відразу з'явилося два важливі документи за підписами Головного начальника Одеського військового округу генерала М. І. Ебелова та командуючого арміями Південно-Західного фронту О. О. Брусилова. У першому з них, звертаючись до жителів губерній, що входили до складу Одеського військового округу, генерал вкотре наголосив на завданнях нового уряду, передусім пов'язаних із встановленням твердого порядку та доведення війни до переможного завершення [13].

Другий документ засвідчував появу наказу генерала О. О. Брусилова військам Південно-Західного фронту. Командуючий впевнено заявив, що у своєму державному житті Росія стала на новий історичний шлях. У цю знаменну годину священний обов'язок армій Південно-Західного фронту – стояти непорушною стіною супроти ворога, який знаходиться у вкрай важкому становищі. Смута поміж військами була б для нього спасінням і радістю, а тому допустити цього не можна в жодному разі. Відповідно О. Брусилов наказав військовим дотримуватися жорсткої дисципліни та зберігати спокій [14].

8 березня 1917 р. у Кам'янці-Подільському відбулася чергова передача владних повноважень. У зв'язку з поверненням до міста І. О. Четверикова, С. Л. Градовський передав йому функції тимчасового управління губернією до часу повернення П. М. Александрова [15].

Цього ж дня зафіксовано перші збори громадян, які за нових політичних обставин виявили бажання включитися в боротьбу за владу. Зокрема, у приміщенні міської управи на своє засідання зібралося товариство подільських лікарів, на яке прийшло багато місцевих жителів. Збори відкрив віце-президент товариства Я. М. Гольдентрестер. Він наголосив на тому, що засідання відбувається у світлий і радісний час в житті країни, який подає надію на якісні перетворення та оновлення. Відповідно товариство,

яке існує уже впродовж 41 року, не може не відреагувати на нові події, тим більше, що до складу Тимчасового уряду міністром землеробства увійшов доктор А. І. Шингарьов. Сама ж форма реакції мала бути вироблена в процесі обговорення питання. Дискусія мала запальний характер і призвела до рішення організуватися товариству в союз, мобілізувавши для цього усіх Подільських лікарів. Задля досягнення першої мети зібрання обрало комісію в складі Удовенка, Рождественського та Ганицького, а задля другої — лікарю Ільницькому доручили скласти спеціальну доповідь. Потому збори обрали президентом товариства лікаря Т. В. Заленського, секретарем — Рождественського. Врешті, зібрання доручило президії надіслати вітальні телеграми Державній думі, А. Шингарьову та І. Годневу як лікарям-колегам, міністру юстиції О. Керенському з побажанням найшвидшої відміни смертної кари та головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту генералу О. Брусилову. Найбільш лаконічно та концентровано позицію Подільських лікарів на суспільно-політичні процеси виражено в телеграмі на ім'я М. Родзянко: «Товариство Подільських лікарів вітає у Вашій особі Державну думу за усі дії після розпуску її» [16].

9 березня 1917 р. відбулася ціла низка засідань громадськості. Так, у приміщенні Кам'янець-Подільської повітової управи зібралися службовці управи, які, обговоривши поточні події, одногolosно ухвалили резолюцію на підтримку Тимчасового уряду та визнали необхідним об'єднатися в союз земських службовців. Для реалізації цього завдання таємним голосуванням обрали представників ради. Ними стали Ф. Г. Пехтерев, А. С. Ганджій, К. О. Ковальський, В. П. Золотов та В. В. Сціборський. Сформованій раді запропонували в стислий термін ініціювати скликання загальних зборів усіх службовців повітового земства, на яких планувалося обрати постійних представників від службовців для участі в усіх громадських організаціях та союзах міста [17].

Наразі в приміщенні міської управи зібралися вчителі навчальних закладів м. Кам'янця-Подільського. Основне питання, яке дебатовалося на зборах, полягало у виробленні ставлення до політичних змін та у якій реальній формі зафіксувати їх у свідомості молоді. Після обговорення педагоги вирішили звернутися до юних громадян із спеціальною відозвою. У ній, зокрема, констатувалося: «Імператор Микола II зрікся престолу за себе та сина; його брат Михайло вирішив прийняти на себе Верховну владу лише в тому випадку, якщо на це буде воля Великого Народу Російського. Сьогодні влада належить тимчасовому уряду, створеному Державною Думою з кращих і відданих Росії людей. Усі, кому дорога наша Батьківщина та її безпека, визнали новий народний уряд і присвятили йому свої сили та працю. Наша доблесна армія також приєдналася до народу і охороняє

батьківщину ще більш грізною, нездоланною стіною. Юні громадяни та громадянки! Вас очікує славетна доля служіння великій Росії. Будьте ж достойні цієї великої честі та, не покладаючи рук, посиленою працею і підпорядкуванням владі виконуйте щастя та міць звільненої Батьківщини. Ми, педагоги, підемо з вами тим же шляхом. Хай живе могутня, щаслива та грізна для ворога вільна Росія» [18]. Крім того, учительське зібрання надіслало вітальні телеграми за підписом директора народних училищ Беляєва Верховному головнокомандувачу великому князю Миколі Миколайовичу, Виконавчому комітету Державної думи, голові Ради міністрів князю Г. Львову, міністру народної освіти та головнокомандувачу Південно-Західним фронтом генералу О. Брусилову.

О 8 год. вечора 9 березня 1917 р. у приміщенні Подільського губернського правління на перше організаційне зібрання зібралися службовці усіх установ міністерства внутрішніх справ, об'єднаних спільними інтересами у зв'язку з «державним переворотом». Головою обрали В. І. Петропольського, а секретарем — С. В. Ранеті. Сповненні оптимізму телеграми за підписом голови зборів були відправлені міністру внутрішніх справ кн. Львову та голові Державної думи М. Родзянко. Окремо на адресу голови Тимчасового уряду була схвалена ще одна вітальна телеграма, яку підписав за губернського комісара І. О. Четвериков. У ній також пафосно стверджувалося: «Дев'ятого відбулося багатолюдне перше загальне організаційне зібрання усіх членів союзів службовців в урядових інституціях та підприємств міністерства внутрішніх справ міста Кам'янця-Подільського. Радий довести Вашому сіятельству, що службовці міністерства внутрішніх справ, зустрівши з перших днів із повним співчуттям перехід вищого управління державою з старих рук до рук осіб, які користуються загальним довір'ям країни, ні на хвилину не переривали своїх занять та сповнені палкої готовності докласти усі свої зусилля до будівництва Росії на засадах свободи, рівності та братерства» [19].

Цього ж таки дня своє зібрання скликали купці м. Кам'янця-Подільського. Відбувалося воно в будинку Л. І. Стерника. Передусім присутні обрали представників до складу міських громадських організацій. Ними виявилися купецький староста Л. Стернік, Я. Коган та Шраг. Засвідчуючи свою прихильність до суспільно-політичних трансформацій, купці на кшталт інших подібних зібрань спрямували вітальні телеграми голові Державної думи М. Родзянко, голові Ради міністрів князю Г. Львову, міністру торгівлі та промисловості, головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту О. Брусилову. Останній досить оперативно відповів на запевнення купецької спільноти віддати усі свої зусилля задля знешкодження ворога: «Сердечно дякую Кам'янецьке Купецьке Товариство за вітання і побажання перемоги на славу та щастя Вільної Росії» [20].

Врешті, необхідно наголосити на тому, що власне 9 березня 1917 р. розпочалися активні консультації низки структур, які за шість днів сформують у місті над Смотричем Раду громадських організацій [21].

Надто важливим у житті Кам'янець-Подільської громади виявилось 10 березня 1917 р. Цього дня рішенням Тимчасового уряду Подільський губернатор О. П. Мякінін офіційно був звільнений з посади з м'яким формулюванням «згідно поданої заяви» [22]. Однак, це уже було не актуальним питанням.

10 березня 1917 р. запам'яталося кам'янчанам проведенням присяги головнокомандувачем арміями Південно-Західного фронту генералом О. Брусиловим, начальником та чинами штабу, а також частиною війська, що перебувала при штабі, Тимчасовому уряду. З цієї нагоди було влаштовано гучні урочистості. З самого ранку на Семінарську площу почали збиратися війська, учні міських шкіл та багато жителів. Посеред площі був влаштований критий поміст, призначений для проведення богослужіння. Усе навкруги прибрано червоними та національними прапорами.

Перед початком урочистого молебню з короткою промовою до присутніх звернувся генерал О. Брусилов. Він роз'яснив сутність перемін, що відбулися в державному устрої Росії, значення Тимчасового уряду і майбутніх Установчих зборів та вказав на необхідність енергійної роботи і жорсткої дисципліни для забезпечення остаточної перемоги над ворогом.

О 10 год. ранку єпископом Подільським та Брацлавським Митрофаном за участі міського духовенства було відправлено молебень з проголошенням багатоліття «Державі Російській, Уряду, Святішому Синоду та її військам».

Після молебню військових привели до присяги. Урочисті слова були вислухані зосереджено та спокійно. Після цього відбувся парад військ. Повз головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту генерала О. Брусілова під звуки музики та крики «ура» пройшла частина військ церемоніальним маршем [23].

У цей час у самому місті по обидва боки Романівського проспекту, по якому рухалася процесія, стояли учні з червоними прапорами. Біля міської управи колона зупинилася. З балкону управи до головнокомандувача, війська та присутніх жителів звернувся міський голова К. В. Турович. Після промови музиканти зіграли марш, лунали крики «ура». Із зустрічним словом виступив генерал О. Брусилов, котрий в черговий раз привітав присутніх із змінами в державі.

Погиблим за звільнення Росії в супроводі церковного хору під керівництвом о. Сергія Калиновського проспівали «вічну пам'ять». До кам'янчан від української частини громади звернувся В. К. Приходько. Далі натовп з червоними прапорами, плакатами та співом «Марсельєзи» вирушив містом. На

плакатах написи: «Слава Вільній Росії», «Тил переміг династію – фронт переможе ворога», «Слава революційній армії та генералу Брусилову», «Вічна пам'ять погиблим за свободу» та ін. У багатьох місцях виступали промовці, вітали оновлену Росію та закликали до організованої праці. До 4 год. дня шум і гамір потроху затих [24].

Цього ж дня вкрай важлива подія відбулася в стінах міської думи, пов'язана з проведенням її надзвичайного засідання за головування міського голови К. В. Туровича. Передусім дума обрала до реквізиційної комісії гласного Вінарського та кандидатом В. К. Приходька, після чого перейшла до питання про вибори делегатів на зібрання кам'янецьких громадських організацій. Воно викликало гарячу дискусію, внаслідок якої дума вирішила прибути на засідання в повному складі, водночас запропонувавши присутнім поповнити склад міського представницького органу представниками різних груп. Врешті, дума ухвалила рішення, яким заборонила власникам булочних та кондитерських випікати на продажі тістечка та здобні булки [25].

10 березня 1917 р. вперше за нових суспільних умов простежується організаційна активність й політичних партій. За безпосередньої організації місцевих соціал-демократів був проведений мітинг [24], а в приміщенні вільно-пожежного товариства, що розташовувалося на губернаторській площі, відбулося зібрання соціал-демократичної робітничої партії. Про цей захід громадськість міста повідомили заздалегідь спеціальною листівкою [26, арк. 1]. Основне питання, яке стало предметом ґрунтовного обговорення пов'язувалося з делегуванням своїх представників до виконавчого комітету Ради громадських організацій. Остаточне їх затвердження в кількості трьох осіб остаточно було затверджено наступного дня [26, арк. 2].

10 березня 1917 р. продовжували самоорганізовуватися й окремі громадські структури. Так, службовці Подільського відділення Селянського поземельного банку, зібравшись на організаційне засідання в кількості 73 осіб, ухвалили утворити товариство взаємодопомоги службовців Подільського відділення Селянського поземельного банку та доручили уповноваженим своїм представникам розробити до наступного засідання ґрунтовну програму подальшої його діяльності. Головою організації обрали В. К. Константиновича, а секретарем – В. Ф. Мацієвського. До складу громадських організацій м. Кам'янця-Подільського делегували трьох своїх представників – В. К. Константиновича, П. А. Соколова та М. Я. Потапенка. Крім того, на ім'я голови Державної думи М. В. Родзянка надіслали вітальну телеграму, в якій виразили «палкий привіт будівничим нової Росії, що мужньо ведуть її в час важких випробувань до світлого майбутнього» [27].

Наступного дня зібрання службовців духовної консисторії також вирішило засвідчити своєю увагою Синодального обер-прокурора В. М. Льво-

ва, надіславши йому телеграму за підписом секретаря В. Соколовського наступного змісту: «У повній відданості новому Державному устрою нашої Батьківщини Канцелярія Подільської Духовної Консисторії радісно вітає у Вашій особі члена нового уряду. З повним довір'ям надаємо скромні сили і працю свою Вашій величності на користь рідної і вільної Церкви» [28].

12 березня 1917 р. відбулося чергове надзвичайне засідання Кам'янець-Подільської міської думи. Самоврядний орган одноголосно вирішив усю внутрішню охорону міста перейменувати в міліцію та обрати її керівниками П. Вержиківського і Городецького. Затим дума вирішила направити до складу виконавчого комітету громадських організацій своїми представниками К. В. Туровича, О. П. Шультінського та І. Вайсловича.

На пропозицію Ф. П. Велико-Шапка було звернено увагу на питання формування міліцейських підрозділів. Гласний повідомив про надходження скарг від військових, суть яких полягала в тому, що служба в поліції надавала можливість ухилятися від військової служби. З огляду на це, на його думку, необхідно було заборонити приймати в поліцію військовозобов'язаних.

Коментуючи обговорюване питання, міський голова К. В. Турович відзначив, що в разі схвалення цього принципу постане нова проблема, оскільки внаслідок посилення наборів до армії в місті залишилися лише престарілі, малолітні та інваліди війни. Інакше, склалися умови вкрай несприятливі для формування персонального складу міліцейських підрозділів. А гласний В. Собічевський додав, що міліціонерами мають бути достатньо сильні фізично чоловіки, бо вони постійно перебувають на лінії фронту із злочинцями. Відтак дума погодилася з необхідністю надати відстрочку від призову міліціонерам [29].

У суспільному житті Кам'янця-Подільського 12 березня 1917 р. відбулася ще одна знакова подія. У Пушкінському домі зібралося майже 200 військових як представники частин фронту та місцевого гарнізону, з них лише чверть становили офіцери. Після обрання тимчасового голови полковника Баранова присутні взялися за вивчення спільних завдань та мети своєї майбутньої діяльності. Основний лейтмотив практично усіх учасників дискусії — необхідність сконцентрувати усі зусилля задля того, щоб забезпечити завойовані свободи від зовнішнього ворога. Особливо присутнім імпонував виступ підполковника Бутузова та солдата Рогози. «Ми зібралися тут, — йшлося у зверненні останнього, — щоб здійснити проголошене Урядом єднання офіцерів і солдат Армії. До цього часу, треба зізнатися, такого єднання не було. Причиною тому були не особисті якості тих і інших, але весь старий устрій відносин... Такого більше не повинно

бути... Я зрозумів, що і офіцер тепер прагне того ж, що й я. Тому обов'язок офіцера розвіяти останні сумніви, виправдати ті надії, які покладаються на них солдатами, як на своїх керівників» [30].

14 березня 1917 р. до Кам'янця-Подільського повернувся голова Подільського губернського земства П. М. Александров і приступив до виконання своїх обов'язків як голова управи, так і губернський комісар [31].

Цього ж дня вирішили зібратися на своє зібрання домовласники Кам'янця-Подільського, аби також відреагувати на поточні події. Крім обговорення суто фахових питань, вони створили власний комітет та надіслали вітальну телеграму Тимчасовому уряду [32].

Дещо пізніше, перебуваючи в еміграції, культурно-громадська діячка цього періоду О. М. Пашенко писала, оцінюючи надмірну активність різних громадських інституцій: «... і пішла така конкуренція тих організацій, що за два-три дні їх наросла сотка. Два-три фотографі закладали свою спілку і висилали з протоколом про вибори свого представника в міську думу. А 20 фрізієрів розбилися на три компанії: зв'язок фрізієрів християн, зв'язок фрізієрів жидів і зв'язок фрізієрських учнів... чи щось в цьому роді» [33, с. 279].

Переговорний процес громадських організацій м. Кам'янця-Подільського завершився 15 березня 1917 р., коли усі зібралися на спільне засідання. Згідно з попередніми домовленостями вирішили формувати раду та виконавчий комітет громадських організацій міста за національними куріями. Не дивлячись на національну структуру міста, кожна з найбільш чисельних етнічних груп — євреї, росіяни, поляки та українці — делегувала рівну кількість представників — по 15 від кожної.

Однак у процесі обговорення за пропозицією представника групи організованих типографських робітників понад встановленої квоти виділили ще шість додаткових місць у раді для представників робітничих організацій та два місця в складі виконавчого комітету. Крім того, на зібраннях визнавалося можливим, що в раду та виконком мають повне право увійти й представники військових організацій. Тобто, як бачимо, фундатори нової структури не займали жорстких підходів в питанні творення керівних органів, намагаючись тим самим довести, що рада й виконавчий комітет не є якоюсь замкненою чи непорушною структурою, а готова враховувати суспільно-політичні реалії.

Усі принципові моменти були зафіксовані в спеціальній угоді. Спільне зібрання розпочалося о 8 год. вечора в залі Пушкінського дому за участі делегатів та жителів міста відкрив засідання міський голова К. В. Турович. Його ж обрали головою. Товаришами голови виступили К. Г. Солуха, Т. В. Заленський, присяжний повірений Д. А. Шлейфер та П. І. Гриневич. Секретарями — П. А. Вержиківський, І. Л. Вайсман та Ю. О. Богацький.

Досить оперативно та конструктивно делегати обрали раду та виконавчий комітет. З цього приводу «Подільський» писав: «Попередня організаційна робота окремих особистостей та громадських груп не пропала даремно. Швидка організація громадських сил, цілковите підкорення директивам, отриманих на попередніх зібраннях, одностайне голосування списку кандидатів всіма національними групами справляє сильне враження» [34].

До ради громадських організацій Кам'янця-Подільського від росіян були обрані: А.А. Анципо-Чакунський, К.К. Блавдзевич, А.Г. Ветвинський, П.І. Гриневич, І.А. Голенкін, А.М. Доронович, В.М. Ємельянов, Ф.В. Євфимов, М.Н. Матрохін, В.Ф. Подвисоцький, К.І. Свинцов, А.Ф. Смирнов, Г.А. Соколов, В.А. Собічевський та І.І. Ястребцов; від українців: Ю.О. Богацький, В.Г. Гловацький, Ю.І. Гриб, В.Л. Злотчанський, С.А. Ільницький, Н.П. Карпович, В.К. Приходько, О.М. Пашенко, Т.І. Павловський, К.Г. Солуха, протоієрей Ю.Й. Сіцінський, К.В. Турович, З.А. Трофимов, Ф. М. Шумлянський та протоієрей К. С. Якубович; від поляків: П.М. Бучинський, ксьондз І. Борисюк, Вторжевський, Виржиковський, Ю.А. Гіжицький, Т.В. Заленський, С.К. Квятковська, Кук, О.В. Котович, І.І. Нацкевич, ксьондз І. Орловський, К. Подгородецький, Ф. Піотровський, Г. Станішевський, О.П. Шульмінський; від євреїв: М.А. Альтер, І.І. Барщевський, Г.І. Вольфман, І.Л. Вайсман, З. Гальперин, М. Клейдерман, Я.З. Коган, З. Оксман, А.І. Коган, Я.М. Крайз, доктор Ф. Кнопінг, Б. Коган, Л.О. Стерник, Д.А. Шлейфер, М.Я. Шилькрот; від робітників: В.А. Анатолієв, Ф.М. Жучков.

До виконавчого комітету увійшли: В.А. Анатолієв, М.А. Альтер, І.І. Барщевський, П.А. Виржиковський, П.І. Гриневич, Ф.М. Жучков, Т.В. Заленський, А.І. Коган, В.К. Приходько, К.К. Блавдзевич (за відмови В. Собічевського), К.В. Турович, О.П. Шульмінський, протоієрей Якубович, Ястребцов [34].

Результати голосування були підтримані присутніми гучними оплесками.

Після виборів до присутніх звернувся міський голова К. В. Турович. Він запропонував вставанням вшанувати пам'ять усіх борців за свободу, що знайшло одностайну підтримку. Також одноголосно ухвалено рішення щодо відправлення телеграм на адресу Державної думи, голови Ради міністрів та ради робітничих депутатів.

Допоки президія займалася складанням вітальних текстів, доповідачі з загальних питань розпочали свої виступи. Зокрема, присяжний повірений М. А. Альтер зупинився на становищі єврейської громади в минулі часи, Ю. І. Гриб виступив від українців та О. П. Шульмінський від польської спільноти. Усі промовці були підтримані гучними оплесками. Це спонукало представника від росіян А. Г. Ветвинського взяти слово, аби спростувати факт вини російського народу в переслідуванні євреїв.

За цей час текст вітальних телеграм вдалося узгодити. Також присутні встигли зібрати 722 карб. 51 к. на «червоне яйце» для військових. Гроші вирішили передати через дружину головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту Н. Брусилову.

Присутні готові уже були розійтися, але раптово до зали увійшло багато нових людей. Частина з них піднялася до президії. З виступу одного із активістів стало зрозумілим, що це представники «робітничого люду», як вони себе ідентифікували. Проведене зібрання було визнаним недійсним, оскільки відбувалося без участі робітників. Крім того, активісти наполягли на відставці К. В. Туровича, О. П. Шульмінського та повітового комісара В. Маркевича і терміновій заміні поліції міліцією, що мала формуватися з інвалідів.

Реакція останніх не застала себе довго чекати. К. В. Турович та О.П. Шульмінський відразу заявили, що з огляду на висловлене недовір'я, вони виходять із складу ради та виконавчого комітету. По цьому засідання продовжилося, результатом чого стало поповнення персонального складу ради та виконавчого комітету представниками від робітників. До ради увійшли доктор Кость, Окін, Львов-Базилевич і Фікс, а до виконкому – Смолич, Бондаренко та Сирота [34]. Після ухвалених рішень присутні розійшлися.

18 березня 1917 р. у залі міської управи відбулося перше спільне засідання ради та виконавчого комітету громадських організацій. Його відкрив тимчасовий голова виконавчого комітету доктор Т. В. Заленський, запропонувавши обрати голову зібрання. Шляхом голосування була підтримана кандидатура члена окружного суду В. Собічевського.

На пропозицію одного з членів ради вирішили обговорити питання щодо формування постійного складу президії ради. Після проведених дебатів та голосування вирішили обрати постійну президію, до складу якої повинні увійти представники кожної національності, а також представники робітників та військових організацій.

Після цього провели підрахунок наявних на зборах членів ради та виконавчого комітету. На засіданні виявилися присутніми 54 члени. Далі оголосили перерву для консультацій щодо виборів кандидатів до президії ради. За півгодини обговорення завершилося. Шляхом голосування до складу президії увійшли від росіян В. Собічевський, від українців – В. Злотчанський, від поляків – О. Котович, від євреїв – Д. Шлейфер, від робітників – Зав'ялова. Після цього головою президії обрали В. Собічевського, а його товаришів і секретаря доручили обрати уже самій президії.

Завершивши з організаційними питаннями, для доповіді про діяльність виконавчого комітету запросили М. Альтера. З повідомлення останнього з'ясувалося, що комітет розпочав свою діяльність 16 березня 1917 р., пославши своїх уповноважених Гриневича, Анатолієва та Кантора до Балтського повіту

з метою попередження безпорядків. Затим комітет відреагував на критичну ситуацію, яка склалася в міській управі через вихід з її складу трьох членів. У зв'язку з цим члену комітету Ястребцову було доручено взятися за керівництво справами управи. Крім того, комітет намітив для розробки декілька важливих питань, які стояли на порядку денному. Одним з таких було формування губернського виконавчого комітету. Не менш важлива проблема крилася в діяльності жандармського управління, справи якого також перебрав комітет у своє відання і тимчасово передав на збереження міської управи. Внаслідок цих дій управління розпустили і воно перестало існувати. Також у розшуковому відділенні були переглянуті усі справи, з-поміж яких залишили лише справи кримінального характеру.

Врешті, комітет уповноважив власну делегацію до головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту О. Брусилова в складі Заленського, Блавдзевича, о. Віктора, Смолича та Барщевського. Генерал прийняв делегацію, підтримавши усі починання виконавчого комітету.

Доповідь М. Альтера була позитивно схвалена присутніми [35].

Після цього перейшли до обговорення питання щодо організації міліції. Спочатку зібрання вислухало ґрунтовну доповідь з цього питання тимчасового начальника міліції присяжного повіреного П. Виржиківського. З одного боку, враховуючи телеграму міністра внутрішніх справ князя Г. Львова про організацію міліції, до якої допускалися кращі «елементи» зі складу колишніх поліцейських, з іншого боку, неможливість залишити місто без охорони та в короткий термін створити нову міліцію з нових громадян, змусили його приймати міліціонерами колишніх городових та призначати їх на посади, але останні кожного разу знімалися жителями міста і солдатами. З огляду на це П. Виржиківський наполягав на скорішому вирішенні питання про організацію охорони Кам'янця-Подільського.

У результаті жвавого обговорення рада ухвалила залишити в складі міліції лише тих поліцейських, котрі поступили на службу з армії, як такі, що не могли її продовжувати за станом здоров'я. Саме вони мали скласти ядро майбутньої міліції, до якої передбачалося залучити й громадян міста. Крім того, рада вирішила звернутися до головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту генерала О. Брусилова з проханням про відрядження в розпорядження ради на посади міліціонерів солдат «слабосильної команди», незалежно від очікуваних ста осіб, які мали прибути до Кам'янця для цієї ж мети.

Цього вечора відбулися певні зміни в персональному складі виконавчого комітету. Замість К. Блавдзевича, котрий відмовився від участі у виконкомі, обрали Ємельянова. Врешті, зібрання анулювало усі рішення, які були ухвалені в Пушкінському домі до часу створення повноважної ради та виконавчого комітету громадських організацій [35].

19 березня 1917 р. відбулося надзвичайне засідання міської думи, яке відкрив гласний І. А. Гербановський як самий старший за віком серед обранців. Розпочалося воно внесенням пропозиції протоієрея О. А. Шманкевича вшанувати вставанням міського голову К. В. Туровича, котрий відійшов у вічність та організувати похорони коштом міського бюджету, оскільки родина залишилася без жодних засобів до існування. За винятком окремих осіб, котрі залишили зал засідання, усі піднялися в жалобі.

Після цього М. Альтер зробив заяву від імені членів виконавчого комітету про відмову від завідування міськими справами, як від непосильної для нього праці, оскільки мав ще обов'язки в справах комітету. При цьому він заявив, що до виконкому надійшла заява від службовців міської пекарні, яке тут же публічно озвучили. Основний її зміст полягав у тому, що усі звинувачення на адресу О. П. Шульмінського, висловлені на минулому засіданні, були безпідставними. М. Альтер наголосив про ухвалену комітетом постанову, згідно з якою створювалася комісія для ревізії справ міської управи. До неї увійшло 11 осіб – по три від ради, виконавчого комітету, міської думи та двох прокурорів. У свою чергу, дума доповнила цей склад комісії представниками власної ревізійної комісії.

Після заяв Ф. П. Велико-Шапка щодо постачання міста продовольством, гласний П. Виржиківський вніс постанову, яка містила вияв довіри О.П. Шульмінському. Дума більшістю голосів при шести гласних, що утрималися, підтримала її. З огляду на такий результат П. Виржиківський запросив до зали Олександра Петровича, аби взяти участь у виборах міського голови.

По цьому голова засідання І. А. Гербановський склав з себе обов'язки голови, передавши вести зібрання гласному І. С. Маковському.

Далі дума обрала Ф. П. Велико-Шапка та І. С. Вайсловича до складу виконавчого комітету, залишивши третє місце для участі в комітеті міському голові, який мав бути обізнаний у всіх його справах.

У цей час до зали увійшов О. П. Шульмінський, якому влаштували гучні овації з криками «браво». Голова відразу запросив його зайняти попередню посаду. О. П. Шульмінський публічно подякував за теплий прийом, однак заявив при цьому, що про своє рішення зможе повідомити тільки після похорон міського голови. Від обов'язків гласного він не відмовився.

Голова зібрання запропонував обрати міського голову. У залі почулися крики: «Олександра Павловича Шульмінського». У процесі голосування він отримав 21 голос, проти його кандидатури було подано 8 голосів. Далі оперативно був сформований персональний склад міської управи, до якої шляхом голосування увійшли Аксюк, Панасюк та Ястребцов. По цьому зібрання закрилося [36].

За день, 21 березня 1917 р., до Кам'янця-Подільського приїхали депутати Державної думи. Зустріч з кам'янчанами відбулася в Пушкінському домі. Депутати закликали до підтримки нової влади, забезпечення армії усім необхідним та дотримання рівних відносин між національними угрупованнями міста [37].

24 березня 1917 р. своє слово вирішило сказати об'єднане дворянство. Їхня позиція була виражена в повідомленні на ім'я Подільського губерньського предводителя дворянства. У ньому відзначався факт здійснення «великого перевороту, що змінив основи державного життя». За таких умов, на думку дворянського зібрання, особливо загрозливою була зовнішня небезпека. На це, зокрема, розраховували вороги. Тому завдання дня усіх «російських людей» полягало в єднанні навколо Тимчасового уряду, як єдиного в Росії законного органу влади. Відтак «просякнута цими переконаннями, Постійна рада закликає все російське дворянство визнати цю владу і усіляко сприяти їй в досягненні поставлених завдань. Нехай кожний із нас у всіх галузях своєї діяльності докладе усі сили до загальної спільної роботи зі всіма відданими батьківщині синами її» [38].

Таким чином, після Лютневих подій 1917 р. у Петрограді хвиля революційних подій швидко докотилася до Поділля. Місцеві органи державної влади та структури військових інституцій, що базувалися в Кам'янці-Подільському, на рівні ухвалення відозв та нормативно-правових документів, засвідчують прихильне ставлення до змін державного управління країною. Це надало певної впевненості громадським ініціативам у плані формулювання офіційних претензій на владу. Досвід реалізації цієї стратегії в умовах губерньського центру Поділля демонструє вагоме значення національного чинника, що проявилось у формуванні Кам'янецької ради та виконавчого комітету громадських організацій та досить слабке представлення в місті партійного фактору. Разом з тим суспільно-політичні трансформації на цьому етапі розвитку були позбавлені будь-якої системності в плані вибудовування нової моделі системи влади як на центральному, так і регіональному рівнях.

Список використаних джерел та літератури

1. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради: історичний нарис / В. С. Лозовий. — Кам'янець-Подільський : Комітет виборців України, 1999. — 28 с.
2. Воловик В. П. Події Лютневої революції 1917 р. революції на Поділлі / В. П. Воловик, О. В. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. — Вінниця, 1999. — Вип. I. — С. 58-62.

3. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. — 220 с.
4. Олійник С. В. Поділля в умовах розгортання національно-визвольного руху в Україні (березень-червень 1917 р.) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. — Т. 19. — С. 438-450.
5. Вітюк О. О. Розвиток місцевого самоврядування на Поділлі на початковому етапі національно-визвольних змагань українського народу (березень-листопад 1917 р.) / О. О. Вітюк // Інтелігенція і влада. — 2013. — Вип. 28. — С. 32-42.
6. Держархів Хмельницької області, ф. 233, оп. 1, спр. 37, 133 арк.
7. Высочайший манифест // Подольские губернские ведомости. — 1917. — 4 марта.
8. Манифест Его Императорского Высочества, великого князя Михаила Александровича // Подольские губернские ведомости. — 1917. — 4 марта.
9. Объявление Главного Начальника Одесского военного округа по губерниям и градоначальствам в районе Одесского Военного Округа // Подольские губернские ведомости. — 1917. — 4 марта.
10. Воззвание к населению Юго-Западного фронта // Армейский вестник (издаваемый при Штабе Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта). — 1917. — 9 марта.
11. Копия телеграммы, полученной Подольским Губернатором 6 марта 1917 г. из Петрограда // Подольские губернские ведомости. — 1917. — 8 марта.
12. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России / Г. А. Герасименко. — М.: Наука, 1990. — 264 с.
13. Воззвание Главного Начальника Одесского Военного Округа и Генерал-Губернатора к населению губерний и градоначальств Одесского Военного Округа // Подольские губернские ведомости. — 1917. — 15 марта.
14. Приказ по войскам Юго-Западного фронта // Подолянин. — 1917. — 11 марта.
15. Служебные перемены // Подольские губернские ведомости. — 1917. — 11 марта.
16. В обществе врачей // Подолянин. — 1917. — 12 марта.
17. Собрание служащих Каменец-Подольского уездного земства // Подолянин. — 1917. — 12 марта.

18. Собрание педагогов // Подолянин. — 1917. — 12 марта.
19. Местная хроника // Подолянин. — 1917. — 12 марта.
20. Собрание купцов // Подолянин. — 1917. — 14 марта.
21. В собрании делегатов общественных организаций г. Каменец-Подольска // Подолянин. — 1917. — 17 марта.
22. Служебные перемены // Подольские губернские ведомости. — 1917. — 22 марта.
23. Хроника // Армейский вестник. — 1917. — 11 марта.
24. Праздник революции. 10 марта // Подолянин. — 1917. — 12 марта.
25. Городская дума // Подолянин. — 1917. — 12 марта.
26. Держархів Хмельницької області, ф. П-1475, оп. 2, спр. 26, 10 арк.
27. Собрание служащих крестьянского поземельного банка // Подолянин. — 1917. — 16 марта.
28. Местная хроника // Подолянин. — 1917. — 14 марта.
29. Городская дума // Подолянин. — 1917. — 14 марта.
30. Я. Собрание офицерских и солдатских делегатов частей Штаба Юго-Западного фронта и местного гарнизона / Я. // Армейский вестник. — 1917. — 14 марта.
31. Местная хроника // Подолянин. — 1917. — 14 марта.
32. Граждане-домовладельцы г. Каменца-Под. // Подолянин. — 1917. — 12 марта.
33. Пашенко О. М. Народне земство Кам'яниччини на Поділлі за 1917-1920 рр. (Із спогадів Пашенко О. М.) / О. М. Пашенко // Пашенко О. М. Матеріали до життєпису / упор., автор передм. В. Адамський. — Хмельницький: Мельник А. А., 2012. — С. 275-339.
34. В собрании делегатов общественных организаций г. Каменец-Подольска // Подолянин. — 1917. — 17 марта.
35. Собрание совета и исполнительного комитета // Подолянин. — 1917. — 21 марта.
36. Городская дума // Подолянин. — 1917. — 21 марта.
37. Передовая. Каменец-Подольск, 24 марта 1917 года // Подолянин. — 1917. — 24 марта.
38. Местная хроника // Подолянин. — 1917. — 24 марта.

Олександр Вітюк,
кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри соціальних технологій
Вінницького соціально-економічного інституту
Університету «Україна»

Костянтин Завальнюк,
кандидат історичних наук, головний спеціаліст
відділу інформації та використання документів
Державного архіву Вінницької області

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1914 РОЦІ

У статті зроблено спробу проаналізувати суспільні відносини населення Подільської губернії у 1914 р. з точки зору їх правового регулювання. Висвітлено життя населення у переддень та на початку Першої світової війни, охарактеризовано діяльність органів влади щодо надання освітніх послуг усім категоріям населення та розвитку навчальних закладів. Звернуто увагу на нормативні документи, які суттєво впливали на життя населення в умовах Першої світової війни у 1914 р.

Ключові слова: Подільська губернія, Указ, Положення, міська дума, земство, Перша світова війна, опікунство, воєнний стан.

Сучасне суспільство потребує принципово нових та об'єктивно обґрунтованих пояснень історичного минулого нашої держави. Початок ХХ століття в житті нашої держави став надзвичайно насиченим у питаннях формування системи державного управління, яка б функціонувала на користь територіальних громад, а не самодержавного ладу. Політичні інститути Російської імперії були далекі від реальних проблем населення в регіонах. Маючи важливе стратегічне значення для імперії, родючі землі та безперечно працьовитих людей, наша держава була об'єктом зацікавлень багатьох європейських країн.

1914 рік для громад губернії став роком суспільно-політичних та військових катаклізмів, що розгорнулись з початком Першої світової війни, події та наслідки якої, нажаль, не оминули наш край у багатьох аспектах життя населення.

Про трагізм подій Першої світової війни було не прийнято говорити в радянський час. Вчені сучасності останнім часом намагаються звертати все більше уваги цій проблемі, однак, не достатньо вивченою та проаналізованою залишається правова сфера організації життя територіальних